

הרב יונתן רוזין

ביאור שיטת הר"ח בדין הכלב שנטל חררה וגמל טעון פשתן

- א. ביאור מחלוקת ר' יוחנן ור"ל
- ב. הקושיא ממשנת 'הכלב שנטל חררה'
- ג. תירוצו של ר"ל
- ד. שיטת ר' יוחנן
- ה. השקפה כוללת על הסוגיא
- ו. הקושיא ממשנת 'גמל טעון פשתן'
- ז. תירוץ לשיטת ר"ל
- ח. קושית הגמרא על תירוץ זה
- ט. תירוצו של ר' הונא בר מנחם

א. ביאור מחלוקת ר' יוחנן ור"ל

ר' יוחנן אמר אשו משום חציו - כאילו בידו מכה והוא המזיק בעצמו, ודינו כדין אדם המזיק בעצמו. ריש לקיש אמר משום ממונו - כלומר כמו שמתחייב בנזק שורו וכיוצא בו שחייב בהזיקן כך באשו, דהא אינו הולך מכחו ומזיק אלא מכח הרוח, וכל מה שחייב בנזקי ממונו חייב באשו. ור' יוחנן אמר אינו ממונו דהא השלהבת המזקת אין בה ממש להשמר כמו השור וכיוצא בו.

לדעת ר' יוחנן חיובו על נזקי אשו הוא משום היותו כחציו, שכשם שהזורק חץ והזיק הרי הוא כמי שבידו הזיק,¹ כך המדליק אש ויצאה והזיקה הרי הוא "כאילו בידו מכה" כלומר כאילו שרף את הדבר בידיו "והוא המזיק בעצמו" וחייב על נזקי אשו "כדין אדם המזיק בעצמו", שהרי הכתוב קראו "מבעיר". ואילו לדעת ר"ל חיובו על נזקי אשו הוא 'משום ממונו', שכשם שמתחייב על נזקין הבאים משורו משום היותו קניינו כך מתחייב על נזקין הבאים מאשו משום היותו מעשה ידיו.²

¹ עיין רמב"ם חובל ומזיק ו, י "אחד המזיק בידו, או שזרק אבן או ירה חץ והזיק בו (...) הרי זה כמזיק בידו והם תולדות של אדם".

² עיין מכילתא דר"י (מסכתא דנויקין פרשתא י"ד) "כי תצא אש. למה נאמר, עד שלא יאמר יש לי בדין, הואיל וחייב ע"י קנוי לו לא יהא חייב על ידי עצמו, אם זכיתי מן הדין, למה נאמר 'כי תצא אש' - אלא בא הכתוב לעשות את האונס כרצון ושאינו מתכוין כמתכוין ואת האשה כאיש לכל הנזקין שבתורה"

יש לשים לב להבדל שבין הצעת דין 'משום חציו' להצעת דין 'משום ממונו', בהגדרת 'משום חציו' מאפיין הר"ח את **פעולת היזק האש** - 'הבעירה' - כאילו עשאה המבעיר בידים והוא הוא חידושה של פרשת אש וממילא מתחייב בתשלומין כדרך שמתחייב על נזקי גופו ואילו בהגדרת 'משום ממונו' מאפיין הר"ח את **החייב בנזק הבא מאשו**, שמתחייב עליו כדרך שמתחייב בנזקין הבאים מחמת ממונו ובאה פרשת אש ללמדך שהמבעיר המשלח את אשו משלם את הבעירה - הם הנזקין הבאים מאשו - כדרך שהמשלח את בעירו ובער בשדה אחר משלם את הנזקין הבאים מבהמתו.³

לדעת ר"ל אין להשוות את פעולת ההיזק של אשו להיזק חציו, שהרי אין אשו הולך ומזיק מכחו כחציו אלא מכח הרוח, ולכן אין לדון את הנזקין הבאים מאשו כמי שבאו ממנו אלא כדין ממונו שהזיק, ואילו לדעת ר' יוחנן אין 'אשו' המזקת כשורו המזיק, שהרי שורו יש בו ממש להשמר וכיון שחב בשמירתו הוכשר נזקו, שאם יזיק יתחייבו בעליו לשלם,⁴ אבל אשו הבושרת בגדיש אין בה ממש להשמר שהרי בה עצמה אין ממש, שמשאכלה היא עצמה כלה ועד שלא אכלה לא היתה 'אש מזקת' נמצא שבאש המזקת עצמה לא נופל תורת שמירה כלל ואין היא בכלל 'כל שחבתי בשמירתו הכשרתי את נזקו' ולכן ע"כ היא נדונית כנזקי גופו והרי זה כמי שהזיק באשו.

נמצא שלר' יוחנן אשו הבושרת בגדיש הרי היא נדונית כפעולת ההיזק, שהרי אין בעצמותה ממש ומשהוגדרה בתור שכזו ע"כ המדליק את האש הרי הוא **פועל** ההיזק וחייב על שריפת הגדיש משום שהיותו 'מזיק באשו' - כאילו בידו הזיקו, ולדעת ר"ל אשו הבושרת בגדיש הרי היא נדונית כפועל ההיזק שהרי מאליה הילכה לגדיש ועל כן המדליק את האש אינו אלא **גורם** ההיזק בהדלקתה וחייב על שריפת הגדיש משום שאשו הזיקה - כאילו שורו הזיקו.

הרי מבואר שבלא חידושה של פרשת אש היו נזקי אשו נדונים כנזקין הבאים מן הקנוי לו, שחייב עליהם מפני שממונו הזיק וחידושה פרשת אש שחייבים על האונס כרצון ועל שאין מתכווין כמתכווין אבל סוף סוף עצם החייב אינו אלא משום ממונו ואכמ"ל.

³ עיין 'פני יהושע' כ"ב, א ד"ה 'אמנם אחר העיון' שהאריך לדון בהזדקקות הגמרא דוקא לאיפיון נזקי אש.

⁴ עיין פירוש המשנה לרמב"ם לעיל א, ב : "כל מה שנתחייב האדם בשמירתו כדי שלא יזיק בני אדם והזיק הרי אותו הדבר מוכן וכל זמן שהזיק, ואפילו שלא ברצון בעליו, חייב לשלם וזהו אמרו הכשרתי את נזקו" ועיין מש"כ הרמ"ש שפירא ב'יקונטרס הביאורים' ס' לא (מהד' ירושלים תשס"ה) בענין 'כל שחבתי בשמירתו' בפירוש דברי הרמב"ם הללו.

ב. הקושיא ממשנת 'הכלב שנטל חררה'

בשלמא ר' יוחנן דאמר אשו משום חציו חציו דכלב הן לפיכך חייב בעל הכלב אלא לר"ל דאמר משום ממונו האי אש לאו דבעל כלב הוא לבעל חררה הוא.

אליבא דר' יוחנן האש הדולקת בגדיש הרי היא 'חציו דכלב', וכשם שהיזק אש שהדליק אדם הוא כאילו שהיזק האדם את הגדיש בידים כמו שנתבאר, כך היזק האש שהדליק הכלב בגדיש הוא כאילו היזק הכלב את הגדיש בידים, ולכן חייב בעל הכלב על נזקי כלבו. אבל לר"ל שהחיוב על נזקי האש האוכלת בגדיש היא כחיוב על שורו שהיזק, הלא אש זו אינה של בעל הכלב אלא של בעל החררה וכיצד מתחייב בעל הכלב על הגדיש חצי נזק.

והנה דקדק הר"ח לומר שהאי אש "לבעל חררה הוא" ולא נסתפק בכך שאין זו אשו של בעל הכלב, משום שמבואר להלן (כ"ג, א) שאם לא שימר בעל הגחלת את גחלתו וסתם הדלת בפני הכלב היה הוא חייב על שריפת הגדיש, בהיותו 'בעל האש'. אכן כל זה להנחה שהחיוב על נזקי האש הוא משום היות האש 'ממונו', אבל לר' יוחנן שאין על האש הבערת תורת 'ממון המזיק' לא קשיא כלל, וקושיא זו של הגמרא היא למאי דסי"ד שם שבלא שימר בעל הגחלת את גחלתו עסקינן וכן מוכח ממה שכתב הר"ח בהסבר תירוצו של ר"ל, ומדבריו להלן יתברר יותר מדוע נדרש לומר "לבעל חררה הוא".

ג. תירוצו של ר"ל

פריק ריש לקיש: כגון דאדייה אדויי - כלומר לא הגביה את החררה אלא בדרך דיודי הובאה⁵ אל הגדיש, ולא יצתה הגחלת מחזקת בעליה. על החררה משלם נזק שלם - שזה דרכו לחטוף ולאכול. ועל מקום הגחלת משלם חצי נזק - שמעשה עשה בידים אבל משונה הוא ומשונה בחצר הניזק חצי נזק כרבנן. ועל שאר הגדיש פטור - שאינו ממון בעל הכלב שהרי לא עקר והניח. ובעל הגחלת נמי לא מיחייב דהא אוקימנא לקמן בששימר גחלתו והכלב חתר והוציאה.

א. המפרשים נתקשו מאד בדברי הר"ח הללו שמהם עולה שיש צד זכיה לבעל הכלב בגחלת בעל החררה מחמת שכלבו הגביהו, ולדברים אלו אין לכאורה שום פשר. בעל ה'נחלת דוד' נקט דברים כפשוטם וכתב כי לדעת הר"ח "אם הגביה הכלב את הגחלת אז יצאה הגחלת מחזקת בעליה הראשונים וקמה ברשות בעל הכלב". והוסיף לבאר שאע"פ שאין הגחלת נעשית ממון בעל הכלב בהגבהת הכלב שאין הגבהתו קנין "מ"מ הוי כממונו של הכלב

⁵ בנוסח דברי הר"ח שבשיטה מקובצת 'הביאה' וכן בערוך ערך 'אד'.

בעצמו והר"ח אזיל בשיטת רש"י שבאשו בעינן ממונו דוקא "ולכך כמו דבאש כיון דהגביה קנאה לענין זה דנעשה כאשו ומקרי תו 'ממונו' וכמו שכתב רש"י גבי דליל ולעיל י"ט, ב ד"ה 'קשרו אדם' א"כ ה"נ באש של כלבו **כיון דהגביה הכלב את הגחלת נעשה כאש של הכלב, ובאש של כלבו הא אמרינן דלשיטת רש"י קמחייב עליה כמו באשו**, כיון דלא אשכחן שום קרא שממעט לה כמו גבי בור ולכך הוצרך הר"ח לפרש דמשום הכי קאמרינן האי אש לאו ממונא דבעל כלב הוא, דמיירי ע"כ בשלא הגביה הכלב את הגחלת ולא עקר ולא הניח ובדרך דידו הביאה ותו לא מקרי 'אשו של הכלב' דבכה"ג גם בדידה נמי לא מקרי ממונו וכתיבנא". יתירה מזאת, לדעת ה'נחלת דוד' אף אם בעל הכלב בעצמו היה מביא את הגחלת בדרך דידו אל הגדיש בלא שעקר והניח היה פטור עליה "משום דלא הוי ממונו לר"ל, ומכ"ש דפטור אם הכלב עשה כן, **דאשו ואש בהמתו שוין לגמרי**". ואין הדברים מתישבים על הלב.⁶ זאת ועוד, הלא הר"ח כתב מפורשות שלר"ל בעל הכלב פטור על שאר הגדיש משום "שאינו ממון בעל הכלב שהרי לא עקר והניח" הא אילו עקר והניח היה בעל הכלב חייב שהרי נעשית אש זו ממונו והוא מעתה 'בעל האש', ולא משום היות האש 'אשו של הכלב' כמו שנקט ה'נחלת דוד'.

נראה כי לדעת הר"ח אין הדיון מתמקד בגחלת אם היא ברשות בעל הכלב משום כלבו או ברשות בעל החררה משום היותה שלו אלא באש הדולקת בגדיש האם היא 'אשו' של בעל הכלב או לא כפי שיבואר.

ב. הר"ח פירש כי 'אדייה אדויי' עניינו דידו וגרירה,⁷ היינו שהכלב גרר את החררה אל גדיש ובגרירה זו הוא הולך ושורף את הגדיש. "על אכילת החררה משלם נזק שלם - שזה דרכו לחטוף ולאכול" כלומר דרך כלב לאכול את החררה דרך גרירה וחטיפה בלא שיגביהנה.

⁶ הר"א וולקין בספרו 'בית אהרן' (כ"ב, א ד"ה 'ואכן עמ' נ"ז) רמז לדברי ה'נחלת דוד' הללו ולאחר הצעת שיטתו סיים "ואכן גם בזה לא הונח לי דאכתי ישאר קושייתי דמה שייך זכיה לגבי כלב דאטו יש לו צד זכיה לעצמו ואף שזה ודאי דסובר דהחויב הוא משום אש של בהמתו אבל הכוונה בזה לא משום שבהמתו זכה בהאש ומטעם קנין הוא דהוי אש של בהמתו, אלא הכוונה דבהמתו הדליק לאש זה וכמו 'שור בור' דהוי נמי הכוונה שהשור כרה להבור ולא דהבור הוי ממונו של שור, דשור אין לו זכיה אלא שהשור עשה את הבור, והכא נמי דכוותה לגבי אש מה שהכלב הדליק להאש מיקרי זה 'אש של בהמתו', אבל לפרש דהכלב זכה באש ומשום הכי הוי זה 'אש בהמתו' דבר תמוה הוא לפרש כן, דפשיטא דבהמתו לא שייך זכיה'.

הרמ"ש שפירא ב'שערי שמועות' (ירושלים תשס"ה עמ' תכה) נזקק אף הוא לדברי הר"ח הקשים הללו וכתב: "נראה על פי המבואר בירושלמי פ"ק ה"ב (...) דשמירת נזקין כשמירת הקנין וכתב הרידב"ז שם דכל שבדרך קנין קנה חייב באותו מעשה בשמירת נזקין, וי"ל כן בכוונת הר"ח דלשמירת נזקין אין צריך לקנין הממון ממש ובהגבהה דכלב יצא מחזקת בעליו לשמירת נזקיו והוי - הגחלת - כממון דבעל כלב לשמירתו. דומיא דדין מעמיד דנעשה ע"י זה דין חיוב שורו כאילו השור שלו. האמנם עדיין תמוה דבהגבהה דכלב יהיה חשוב 'מעשה קנין' להוציא מחזקת בעלים וצ"ע" אבל דברים אלו אינם מתישבים.

⁷ עיין לעיל י"ט, ב בר"ח שאף שם פירש ש'אדייה אדויי' עניינו דידו וגרירה ועייין בערוך ערך 'אד' בפירוש הגמרא להלן צ"ח, א.

"ועל מקום הגחלת משלם חצי נזק" משום שמעשה זה של שריפת הגדיש בידיים בגרירת הגחלים משונה הוא, ואע"פ שלענין אכילה אנו דנים גרירה זו כ'דרכו', כלפי שריפת הגדיש מהווה הגרירה שינוי, שאין דרך כלב לגרור גחלים על גבי הגדיש.⁸ "על שאר הגדיש פטור" משום שהאש שנתפשטה מאליה בשאר הגדיש לאו ממונו של בעל הכלב הוא.

אלא שכאן נשאלת השאלה מדוע נדחק ר"ל להעמיד את המשנה דוקא ב'דאדייה אדויי' הלא אף ב'דאנחי אנוחי' יכול היה להעמידה, שעל אכילת החררה משלם נזק שלם ועל מקום הנחת הגחלת משלם חצי נזק ועל שאר הגדיש פטור. רש"י נזקק לשאלה זו וכתב לפי דרכו שאילו העמידה ב'אנחי אנוחי' כי אז היה חייב על מקום הגחלת נזק שלם והלא במשנתנו מפורש שאין הוא חייב אלא חצי נזק מ"מ ברור שגם ב'אנחי אנוחי' לרש"י פטור אליבא דר"ל על שאר הגדיש דהאי אש לאו ממונא דבעל כלב הוא. אבל הר"ח כתב בישוב שאלה זו שאילו היינו מעמידים בעקרו והניח' כי אז היה חייב על שאר הגדיש נזק שלם משום שהאש המתפשטת בגדיש היתה נדונית כממונו של בעל הכלב ועל נזקי אשו משלם נזק שלם. ברם הר"ח סייג דברים אלו והוסיף שכל זה אם בעל הגחלת שימר גחלתו והכלב חתר והוציאה, הא אילו לא שימר את גחלתו כי אז היה חייב בעל הגחלת על שאר הגדיש נזק שלם משום היותו 'בעל האש', בין אם הכלב גרר הגחלת על הגדיש ובין אם הניחה בגדיש.⁹

מיהו דברי הר"ח צריכים ביאור, שהרי לדבריו כאשר לא שימר גחלתו מתחייב בעל הגחלת נזק שלם על שריפת הגדיש משום היות האש הדולקת בגדיש 'אשו' אע"פ שהכלב עקר והניח, ואילו כששימר את גחלתו והכלב חתר והוציאה ועקר והניח בגדיש נעשית האש הדולקת בגדיש 'אשו' וחייב עליה נזק שלם. מעתה קשה ממה נפשך, אם עקירת הגחלת והנחתה בגדיש היא שעושה את האש הדולקת בגדיש 'אשו' של בעל הכלב, מה לי אם בעל הגחלת פשע בגחלתו ומה לי אם נאנס בה לעולם יש לחייב את בעל הכלב, ואם אש זו היא אשו של בעל הגחלת משום היות הגחלת שלו לעולם יש לפטור את בעל הכלב מנזקי האש האוכלת בגדיש שהרי אין זו אשו, וצ"ע.

⁸ ואין לומר שכיון שדרכו לגרור ולאכול דרכו לגרור ולשרוף כעין המבואר לעיל כ, א "כיון דאורחיה למיכל ליפתא אורחיה נמי לסירוכי ולמסלק" שהרי שם נסרד ועלה כדי לאכול, (עיין רמב"ם הלכות נזקי ממון ג, ח) ודוק.

⁹ והוא הוא מה שנקט הר"ח בהסבר הקושיא 'לבעל החררה הוא', ולכן האש השורפת בגדיש אשו היא ולא אשו של בעל הכלב. אכן ה'נחלת דוד' כתב בהסבר דברי הר"ח לפי דרכו כי "הא דפריך הגמרא 'האי אש דבעל כלב הוא' צריך לומר דגם המקשה נמי ידע דע"כ מיירי בשלא הגביה את הגחלת דאם לא כן אמאי משלם חצי נזק, כולה נזקא בעי לשלומי כיון דהוי ממונו, אלא ע"כ דמיירי בשלא הגביה הכלב את הגחלת ולכך פריך האי אש לאו ממונו דבעל כלב הוא ולגמרי הוי ליה למיפטור. והוא הדין דהוי מצי למפרך בהיפוך דאם הגביה האי אש ממונו דבעל כלב הוא אלא דחדא מהנך פירכי נקיט ומשום דבאמת קשיא בממה נפשך" והדברים דחוקים מאד בפירוש הר"ח, שהרי ברור בעליל מדבריו שחידושו של התרץ 'הכא במאי עסקינן בדאדייה אדויי' הוא "כלומר לא הגביה את החררה אלא בדרך דידוי הובאה אל הגדיש" וממילא הוא דדיינינן ליה כמשונה ומשלם חצי נזק הא לדעת המקשן אף בהגביה את החררה עסקינן ואפילו הכי הקשה 'האי אש לאו ממונא דבעל כלב הוא' וזה ברור.

ג. לבירור הענין נתבונן במה שכתב הר"ח להלן כב, ב בביאור דין 'השולח את הבעירה ביד חרש שוטה וקטן': "השולח את הבעירה ביד חרש שוטה וקטן פטור, בשלמא לר' יוחנן חיצי חרש הן ולפיכך פטור אלא לריש לקיש אילו מסר שור נגח לחרש והזיק השור הכי נמי דבעל השור פטור? ופרקינן לריש לקיש: לא שנו שפטור השולח את הבעירה אלא בזמן שמסר לו גחלת וליבה החרש שהרי קנאה¹⁰ החרש בשינוי מעשה והאי הליבו¹¹ אבל אם מסר לו שלהבת **שממונו כמות שהוא** חייב בעל הגחלת כמו שחייב בשורו" מבואר שאם מסר שלהבת ביד חרש שוטה וקטן, אפילו מסרה לשמירה,¹² והלכו והדליקו בה את הגדיש בעל השלהבת חייב כיון שפשע בשמירת ממונו וא"כ אף בנדון דידן כשפשע בעל הגחלת בשמירת גחלתו והוליכה הכלב לגדיש והדליק בה חייב בעל הגחלת, שזה כמי שפשע בשמירת שורו ובא כלב והוציאו והלך והזיק. אבל כאשר שימר בעל הגחלת את גחלתו ובא כלב וחתר והוציאה אנוס הוא והרי זה כמי שהדליק ברשותו והרחיק כראוי ועברה והזיקה בשדה חברו שהוא פטור "שזו מכה בידי שמים היא"¹³ ואין אנו דנים את האש הדולקת בשדה חברו כ'אשו', אף כאן כיון ששימר גחלתו כראוי ולא קרינא ביה 'המבעיר את הבעירה'¹⁴ שוב אין לדון את האש הדולקת בגדיש כ'אשו'. יסוד החילוק בין שימר ללא שימר הוא איפוא בכך שכשלא שימר גחלתו נדון בעל הגחלת גופיה כמשלח את הבעירה ואילו כששימר שוב אין בעירה זו שלו והרי זה כמי שנטל הכלב גחלת של הפקר והלך והדליק בה.¹⁵

משנתברר עניינו של בעל הגחלת נתבונן בעניינו של הכלב המדליק. לדעת ר"ל 'אשו' משום ממונו הוא מפני שהמדליק מחולל אותה ואע"פ שאין בה ממש התורה הטילה עליו לשלם את נזקיה שנאמר "שלם ישלם המבעיר את הבעירה" כלומר על המבעיר (=מדליק האש) לשלם את הבעירה (נזקי אשו שהלכה והזיקה), ומאחר שאש זו אינה הולכת מכחו של המדליק אלא מכח הרוח חיוב תשלומין זה הרי הוא כחיוב שורו, שמשלם על נזקין הבאים מאשו. והנה כשפשע בכלבו והלה חתר והוציא גחלת מרשות בעליה או כשנטל גחלת הפקר והלך והדליק בה את הגדיש אין אנו דנים את ההדלקה כ'מעשה כלב' לדעת ר"ל, שהרי האש המתפשטת בגדיש מחמת הדליקה כמוה כשור ההולך ומזיק מחמת שילוחו וא"כ אין

¹⁰ קנין זה אינו קנין ממון וזכיה שאין לחרש שוטה דעת לזכות בגחלת, אלא מתוך שהפך החרש את הגחלת לשלהבת קנאה לענין זה שאין השלהבת מעתה 'ממונו' של בעל הגחלת לידון כאחראי לנזקה אלא החרש הוא שיצר את המזיק.

¹¹ הליבו הוא שינוי המעשה, שבכך עושה החרש מה'גחלת' 'שלהבת'.

¹² עיין לעיל ט, ב.

¹³ עיין רי"ף (כ"ה, ב) וברמב"ם נזקי ממון י"ד, ב.

¹⁴ עיין להלן נ"ה, ב "ארבעה דברים התורה מיעטן בשמירתן כו' אש דכתיב "שלם ישלם המבעיר את הבעירה" - עד דעביד לה כעין מבעיר" ולר"ל שיאשו משום ממונו' משום היותו מבעיר היינו מדליק האש נחשבת האש ממונו וכיון דלא קרינן ביה 'מבעיר' אין הוא בעל האש ודוק.

¹⁵ ומכאן תבין שמה שנקט הר"ח בקושיא 'לבעל החררה הוא' בא לאפוקי אף מאופן זה עיין לעיל הערה 6 ודוק.

ליחסה לכלב המדליק,¹⁶ אלא הדלקה זו מיוחסת לפשיעת בעל הכלב, שאילו שמר את כלבו לא היה זה הולך ומדליק את הגדיש ונמצא שבפשיעתו הביא להדלקת הגדיש ושפיר קרינא ביה 'מבעיר',¹⁷ שכשם שכשפשע ולא שמר גחלתו מלהדליק הגדיש קרינא ביה 'מבעיר' וחייב על נזקי האש הבושרת בגדיש משום היותה 'אשו' כך כשפשע ולא שמר כלבו מלהדליק הגדיש קרינא ביה 'מבעיר' וחייב על נזקי האש הבושרת בגדיש משום היותה 'אשו'. בזה מבוארים דברי הר"ח "ועל שאר הגדיש פטור - שאינו ממון בעל הכלב שהרי לא עקר והניח" שאילו עקר והניח היה הכלב 'מדליק את הגדיש' והיה בעל הכלב חייב על שריפתה נזק שלם.

ד. מעתה יש להבין מדוע ב'דאדייה אדויי' לא מתחייב בעל הכלב אלא על מקום הגחלת ולא על שאר הגדיש, הא סוף סוף אילו שימר בעל הכלב את כלבו לא היה נשרף שאר הגדיש. נראה שיש להבחין בין גדרו של נזק 'דאדייה אדויי' לבין גדרו של נזק 'דאנחי אנוחי'. כשהכלב גורר את החררה על הגדיש והולך ושורף בגחלת הדבוקה בה הרי זה מעשה משונה וחייב הבעלים על נזק כלבם הוא כעין חיוב על היזק שור תם,¹⁸ משום 'מעשה כלב', שהטילה התורה על הבעלים לשלם נזקים הבאים מממונו כדי לשמרם מלהזיק.¹⁹ ברור איפוא שאם אין בעל הכלב מתחייב על מקום הגחלת עצמו משום היותו 'כעין מבעיר' שהרי חייב רק חצי נזק משום 'מעשה כלב' לא יתכן שיתחייב על האש היוצא ממקום גחלת משום 'אשו' נזק שלם. אבל כשהכלב הניח את החררה בגדיש אכל את החררה ובהנחה זו הדליק את הגדיש חייב על החררה ועל מקום גחלת נזק שלם משום "שדרך הכלב לחטוף חררה בגחלת דבוקה ולאכול" כמו שכתב הר"ח להלן, כלומר ההנחה היא חלק ממעשה האכילה, שכשם שדרכו לאכול כך דרכו להניח את החררה בגחלת הדבוקה כדי לאכלה,²⁰ ונמצא שחיוב בעל הכלב

¹⁶ כפי שנקטו התוספות ד"ה 'לאו ממונו' שראו בכלב המדליק אש כעין דין שור החופר בור ועל יסוד הנחה זו בנה ה'נחלת דוד' את פירושו עיין בדבריו שהאריך לחלוק על מסקנת התוספות ד"פשיטא ליה לגמרא משום איזה דרשה דפטור על אש בהמתו דג' אבות נאמרו בשור ולא יותר".

¹⁷ עיין להלן נ"ה, ב עד דעביד לה כעין מבעיר וברש"י שם ויעויין תוספות כאן ד"ה 'אשו'.

¹⁸ ולכן כתב הר"ח על נזק זה "שמעשה עשה בידים אבל משונה הוא, ומשונה בחצר הניזק חצי נזק כרבנן" ולעיל י"ח, א כשבקשה הגמרא להעמיד את הברייתא שפירשה שהחיוב לשלם על הגדיש הוא חצי נזק מגופו "דשאני בגחלת" פירש הר"ח שם שבי'אדייה אדויי' עסקינן, הרי מבואר להדיא שבדאדייה אדויי אפשר שיתחייב בתשלומין כעין שור תם. ע"ע לעיל י"ט, ב בסוגיא דדליל שאף שם נקט הר"ח דאדייה אדויי תליה בפלוגתא דר"ט ורבנן בדין 'משונה קרן' בחצר הניזק.

¹⁹ עיין לעיל ט"ו, א למ"ד פלגא נזקא קנסא דרחמנא הוא דרמיה עליה "כי היכי דלינטריה לתוריה" ויעויין במורה הנבוכים (ג, מ) שם הרחיב הרמב"ם עקרון זה לכל חיוב על נזקין הבאים ממנו, אם מקניינו ואם ממעשה ידיו "ולעוצם ההקפדה על מניעת הנזקים נתחייב האדם בכל נזק שיגרם על ידי ממונו או שנגרם ממעשיו ממה שהיה יכול לשמרו ולנטרו מלהזיק, לפיכך נתחייבנו בנזקין הנעשים על ידי בהמותינו כדי שנשמרם וכן אש ובור לפי שהם ממעשה האדם ואפשר לו לנטרם ולשמרם כדי שלא יארע מהם נזק".

²⁰ עיין היטב לעיל הערה 5.

על מקום החררה הוא משום לתא דחיוב שן בחצר הניזק, היינו משום פשיעת בעלים דעביד 'כעין וביערי'.²¹ לפיכך אם מחמת פשיעה זו של הבעלים הדליק הכלב את הגדיש שפיר יש לחייב את הבעלים נזק שלם, שכשם שמחמת פשיעתם בכלב מתחייבים על נזקי חררה דהוי 'כעין ובערי' כך מחמת פשיעתם בכלב מתחייבים על נזקי גדיש דהוי 'כעין מבעיר', שהרי ההדלקה עצמה כדרכה היתה.

ה. נשוב כעת לתחילת דברי הר"ח: "פריק ריש לקיש: כגון דאדייה אדויי - כלומר לא הגביה את החררה אלא בדרך דידוי הובאה אל הגדיש, ולא יצתה הגחלת מחזקת בעליה" - אילו היה מדובר במשנתנו בכלב שהגביה את החררה והלך לו אל הגדיש, כפי שנקט המקשן, כי אז היזק הכלב בגדיש היה בהכרח ב'דאנחי אנוחי', ובמקום ששימר בעל הגחלת את גחלתו וחתר הכלב והוציאה היה בעל הכלב מתחייב נזק שלם על שריפת הגדיש משום היותו 'בעל האש', שמחמת פשיעתו הדליק כלבו בגחלת את הגדיש ונעשה 'מבעיר' בגחלת חברו, נמצא שלענין בעלות על האש הדולקת בגדיש ממנה נעשית הגחלת בחזקת בעל הכלב. לפיכך העמיד ר"ל את משנתנו ב'דאדייה אדויי', שבדרך דידוי הובאה הגחלת לגדיש והזיק בה הכלב, שהרי בכך לא יצתה הגחלת מחזקת בעליה לדון את האש שבגדיש אשו של בעל הכלב כמות שנתבאר.

דוק, שהר"ח נקט 'לא יצתה הגחלת מחזקת בעליה' ולא כתב שבדאדייה אדויי 'לא קנאה בעל הכלב',²² משום שאין הדיון נסוב על הבעלות על הגחלת אלא על חזקת הגחלת לענין האש הבאה ממנה. ותדע שכך הוא, שהרי אם פשע בעל הגחלת בגחלתו גם כאשר הגביה הכלב את הגחלת והניחה בגדיש מתחייב בעל הגחלת על נזקי האש שבגדיש כמו שנתבאר, וא"כ ע"כ אין ההגבהה וההנחה קונות את גוף הגחלת אלא קובעות את זיקת בעל הכלב לאש הבווערת בגדיש.

²¹ עיין להלן נ"ה, ב שהתורה מיעטה בשמירת שן ורגל עד דעביד כעין ושלח וכעין ובער היינו בפשיעת בעלים, שאע"פ שמשום שלא שמרו הוא מתחייב עשאו הכתוב כמי שפשע בהם ושילח או ביער בהם כדרך שעשה הכתוב את הפושע בשמירת אשו כמשלח את הבעירה.

²² כעין שכתב בשולח את בעירה ביד חרש שוטה וקטן עיין לעיל סעיף ג.

ד. שיטת ר' יוחנן

ור' יוחנן אמר אפילו אנחה אנוחי - כגון שעקר והניח. על החררה ועל מקום גחלת משלם נזק שלם - שדרך הכלב לחטוף חררה בגחלת דבוקה ולאכול, ועל שאר הגדיש חצי נזק - דמשונה היא.

א. לדעת הר"ח אליבא דר' יוחנן אפשר להעמיד את משנתנו הן בדאדייה אדויי כר"ל והן בדאנחי אנוחי וזהו שדקדק לומר "אפילו בדאנחי אנוחי". מלשון הר"ח משמע כי גם לר' יוחנן בדאדייה אדויי 'על שאר הגדיש פטור'²³ אע"פ שגרירת הכלב היא שהביאה לשריפת שאר הגדיש. בטעם הדבר נראה כי אליבא דר' יוחנן אין דנים את מעשה הכלב משום 'מבעירי' לחייב על הבעירה משום 'חצי דכלב' אלא במקום שהיזק הכלב היה ב'הדלקת הגדיש', שאז האש הבערת בגדיש נידונית כ'פעולת הכלב' וכאילו הכלב הולך ושורף, אבל במקום שהיזק הכלב הוא בגרירת החררה על הגדיש כי אז 'פעולת הכלב' היא בשריפת הגדיש בידים בהיותו הולך ושורף ועל זה הוא נעשה 'מזיק' לחייב את בעליו ולא על האש שהתפשטה מאליה ממקום הנזק ואילך שעל זה אין הוא אלא גורם. שורש ההבדל בין כלב שהדליק לבין כלב ששרף הוא שבהדלקת הגדיש עיקר מעשה הכלב הוא ב'שילוח הבעירה' והאש המתפשטת היא היא שהזיקה את הגדיש, אלא שמפרשת אש למדנו שאש זו נדונית כ'חציו של המדליק' כלומר כ'פעולת היזקו והכלב נחשב 'מבעירי' ומחייב את בעליו **כאילו** שרף הכלב את הגדיש בידים, אבל בשריפת הגדיש עיקר מעשה הכלב הוא בהיותו מזיק את הגדיש בגופו כשהגחלת משמשת לו אמצעי להיזק בלבד²⁴ ועל כן לא מתחייבים הבעלים אלא על מה שהזיק בידים, אבל שאר הגדיש שנשרף אינו בכלל 'פעולת היזקו' אלא נמשך מאש הגחלת.

ב. הר"ח מפרש שעל החררה ועל מקום גחלת חייב נזק שלם משום "שדרך הכלב לחטוף חררה בגחלת דבוקה ולאכול" ואילו על שאר הגדיש חייב חצי נזק "דמשונה היא", ותמיהה לן בתרתי:

א. מה בין 'אדייה אדויי' ל'אנחי אנוחי', הלא כשם שבדאדייה אדויי פטרנו את בעל הכלב על 'שאר הגדיש' משום שאין הכלב מדליק שאר הגדיש אלא שורף מקום גחלת בידים, כך בדאנחי אנוחי יש לפטור את בעל

²³ ולא כרשב"א (כ"ב, א ד"ה 'בשלמא') שנקט שחייב חצי נזק אף על שאר הגדיש משום חציו עיין תוספות ד"ה 'ור' יוחנן' ובהגהות הגר"א שם.

²⁴ וכעין 'קרבן תלושה' עיין לעיל ב, ב וברש"י ד"ה 'אלא'.

הכלב על שאר הגדיש, שהרי הכלב שרף מקום גחלת בידיים כדרכו ומתחייב על שריפתו זו נזק שלם.

ב. כיצד יתכן שעל מקום הגחלת מתחייב בעל הכלב נזק שלם משום שהנחת החררה על הגדיש נחשבת כדבר שדרכו של כלב לעשותו, ואילו על האש המתפשטת בגדיש מחמת הנחה זו לא מתחייב אלא חצי נזק 'דמשונה היא'.

בעל ה'נחלת דוד' עמד בין השאר על הקושי השני וכתב על דברי הר"ח הללו: "ומאי דמסיים הר"ח בדברי ר' יוחנן 'ועל שאר הגדיש חצי נזק דמשונה הוא' צריך לומר דטעות סופר נפל בדבריו וצריך לומר 'דצורות נינהו', דבלאו הכי אין שום הבנה לדברים אלו (...). דאיך אפשר לומר דזה הוי משונה דא"כ על מקום גחלת אמאי משלם נזק שלם, ואין לומר דמקום גחלת הוי כאורחיה רק מה שדולק אחר כך בלא ליבוי הוי משונה דא"כ גם לר"ל הוי מצי לשינויי כן, ועוד דדוחק גדול לומר דבהנחה לא יהיה שינוי ומה שדולק אחר כך יהיה שינוי, לכך צריך לומר דטעות סופר נפל בדבריו וצריך לומר דצורות נינהו".

הרמ"ש שפירא בקונטרס הביאורים סימן ס' (ירושלים תשס"ה עמ' קעז) עמד על קשיים אלו שהעלינו וכתב שחייב נזק שלם על מקום חררה אינו משום שדרכו להזיק בהנחת גחלת וחייב נזק שלם משום 'מעשה שריפת מקום גחלת' כפי שנקט ה'נחלת דוד',²⁵ אלא "דכך הוא **דרכו דמעשה אכילה שלו** דמעשה אכילה עושה גם בחררה בגחלת דבוקה והוי הגחלת בכלל דרכו דמעשה האכילה ולא לענין מעשה אש דכלב **מעשה שריפת הגדיש**" ועל פי הנחה זו כתב לישב את המשך דברי הר"ח כך: "דכל שלא לענין מעשה אכילה דכלב חזר מעשה הדלקת הגדיש לעיקר דין מעשה כלב ואין דרכו דכלב להדליק את הגדיש בחררה בגחלת דבוקה ומעשה משונה הוא. אשר על כן סבור הר"ח דכל כה"ג שאין דרכו משום עיקר מעשה הבחמה כי אם משום דדרך אכילתו הוי אורחיה לאכול ולשרוף באכלו, דינו חלוק, דכל לענין מעשה אכילה חשיב אורחיה ובאכלו החררה והדליק הרי גם אכילת החררה וגם הדלקת הגדיש הכל 'מעשה שן' הוא דנעשה בכדרכה דמעשה אכילה, וכל זה לענין 'מעשה אכילה' דשן, אבל לענין מעשה הדלקה בפני עצמה דשאר הגדיש לא חשיב כדרכו והוי מעשה משונה להדליק גדיש על ידי גחלת באכילת חררה ועל כן לענין הדלקת הגדיש שלא נעשה באכלו החררה דלא הוי מעשה שן כי אם מעשה הדלקת הגדיש - הוי משונה". לדבריו חידושה של המשנה אליבא דר' יוחנן הוא שאע"פ שמבחינת המזיק לא נעשה כאן אלא מעשה אחד - 'מעשה אכילת החררה' הכולל הנחת החררה בגדיש ואכילתה - מ"מ מאחר שלמעשה זה היו שני נפעלים, החררה והגדיש אנו דנים את 'מעשה הכלב' כמי שהיו שתי פעולות חלוקות בלתי תלויות זו בזו, פעולת אכילה שמחייבת את בעל הכלב נזק שלם על החררה ועל מקומה שהרי כך דרכו של כלב, ופעולת הדלקה שמחייבת את בעל הכלב חצי נזק שהרי אין דרכו של כלב להוליך גחלת לגדיש ולהדליקו בה.

²⁵ הנחה זו היא העומדת ביסוד דברי ה'נחלת דוד' והדברים מפורשים ב'נימוקי יוסף' (י, א מדה"ר) "כיון דאנחתיה כאורחיה תולדתה דרגל בחיבורין היא".

והדברים מדוקדקים היטב בר"ח שלענין 'אדייה אדויי' כתב שעל מקום גחלת משלם חצי נזק "שמעשה עשה בידיים אבל משונה הוא ומשונה בחצר הניזק חצי נזק כרבנן" היינו שהשינוי הוא בעצם מעשהו ולכן הזקיק כאן את שיטת רבנן דפליגי על ר' טרפון שמשונה בחצר הניזק משלם חצי נזק, ואילו לענין אנוחי לא כתב אלא "דמשונה היא" משום שכאן חיובו אינו אלא משום שאין זה דרכו²⁶ ודוק.

ג. אלא שלפי זה נסתרים דברינו בהסבר שיטת ר"ל, שהרי לדעת הר"ח ולפי המבואר בשיטת ר' יוחנן הלא חיובו על מקום גחלת אינו אלא משום 'מעשה אכילה' של הכלב, וא"כ האש המתפשטת ממקום גחלת על כרחך מתפשטת מחמת 'מעשה כלב' ולא משום היותו 'כמבעירי' ואין לדונה כ'אשוי' של בעל הכלב וצ"ע. אכן נראה שאליבא דר"ל 'אנוחי אנוחי' אינו נדון כמשונה שהרי דרכו של כלב להניח חררה דבוקה בגחלת ולאכלה, ומקום הנחתה - אם בגדיש דבעל החררה או במקום אחר - אינו אלא מקרה מבחינת עצם אכילתו של הכלב ולכן כשאנו דנים על חיוב הבעלים על נזקי מקום חררה ע"כ חוזר הדבר לפשיעת הבעלים שלא מנעו את כלבם מליכנס לרשות הניזק, וא"כ מקום גחלת גופא נדון מצד הבעלים כ'מבעירי' ושפיר חייב על שאר הגדיש משום אשו. שורש המחלוקת בין ר' יוחנן לבין ר"ל באנוחי אנוחי הוא איפוא בזה שלר' יוחנן היזק שאר הגדיש ע"כ נדון כהיזק הכלב שהרי אשו משום חציו ולכן סיבת ההיזק היא 'מעשה כלב' ומבחינה זו ודאי שאין דרכו של כלב להוליך גחלת לגדיש, ואילו אליבא דר"ל ע"כ היזק שאר הגדיש נדון כהיזק 'ממוני' של בעל הכלב, שהרי אשו משום ממונו, וא"כ סיבת ההיזק אינה אלא פשיעת הבעלים דמשוויא ליה 'כעין מבעירי' ומבחינה זו כל שלא שינה הכלב בידיים ממעשיו חזר הדבר לידון כפשיעת בעלים וחייב משום 'אשוי' ודוק היטב.

ה. השקפה כוללת על הסוגיא

א. עד כאן נתפרשו דברי הר"ח לגופם, אבל כעת יש להתבונן בהם בהקשר יותר רחב, שכן יש לשאול למה נדרשת הגמרא לחזור ולפרש את שיטתו של ר' יוחנן בדאנוחי אנוחי הלא מעיקרא כבר נקטה שלר' יוחנן חייב על הגדיש משום 'חציו דכלב' ומה נתחדש בשיטת ר"ל שמחמתו הוכרחה הגמרא לחזור ולפרש דלר' יוחנן בדאנוחי אנוחי. נראה כי אליבא דהר"ח מתפרשת הסוגיא כך. ר' יוחנן קבע ש'אשו משום חציו', הבין ר"ל שלדעת ר' יוחנן כשם שחייב על זריקת חיציו כך חייב על שילוח בעירה, מה זה מתחייב על נזקי כחו אף זה מתחייב כמי שהזיק בכחו. לזה הקשה הא לא דמי אשו לחציו, חציו מכחו אזלי אשו לאו מכחו אזיל ולכן ע"כ אין לחייבו אלא משום נזקין הבאים ממעשה ידיו כמו שנתבאר. ר' יוחנן הקשה על הבנה זו שהרי אין לדמות נזקין הבאים מממונו דאית ביה ממש לנזקין

²⁶ עיין פירוש המשנה לרמב"ם ב, א "ושלא כדרכה - הוא שיהא אותו הדבר שעשתה אינה עושה אותו אלא במיעוטי".

הבאים מאשו שלית בה ממש ולכן ע"כ חיוב על נזקי אשו אינו אלא משום חציו. מעתה ניתן לפרש את שיטת 'אשו משום חציו' בשני אופנים, או משום דרחמנא שוויה כמאן דאזיל מכחו²⁷ כפי שנקט ר"ל בדעתו או משום שאין לדון את הנזקין הבאים מאשו כנזקין הבאים מממונו דהא לית ביה ממשא ולכן חיוב התשלומין על נזקי אשו הוא כחיוב תשלומי מי שהזיק מכחו, והוא מה שהעלה רבא בביאור שיטת ר' יוחנן בסוף הסוגיא 'מאן דאית ליה משום חציו אית ליה משום ממונו', כלומר מאן דאית ליה דחייב לשלם על נזקי אשו 'משום חציו' כאילו הזיקו בידו, אית ליה שאשו עצמה 'משום ממונו' היא ונזקיה 'נזקי ממונו' הם.²⁸ סוגיית הגמרא על ארבע קושיותיה סובבת סביב שני אופני הסבר אלו בדעת ר' יוחנן, תחילה מקשה הגמרא על ר"ל 'בשלמא למ"ד אשו משום חציו חייב משום שרחמנא שוויה אשו ככחו, כאופן הראשון שהוא האופן שבו הבין ר"ל את דברי ר' יוחנן, אלא למ"ד אשו משום ממונו האי אש לאו ממונא דבעל כלב או דבעל גמל הוא. משתרצה הגמרא את הקושיא לשיטת ר"ל שוב עולה קושית ר"ל על ר' יוחנן שאין לדמות אשו לחציו דהא לאו מכחו קאזיל. לזה נזקקת הגמרא לחזור ולישב את שיטת ר' יוחנן שאין אשו משום ממונו דממונא לית ביה ממשא אלא משום חציו ומציעה הסבר אחר בדעת ר' יוחנן. זה סגנון הסוגיא. ואמנם בקושיא מדין כלב שנטל חררה ובקושיא האחרונה מדין השולח את הבעירה ביד חרש שוטה וקטן חוזרת הגמרא להסביר שנית את דברי ר' יוחנן אבל בקושיא השניה והשלישית נראה לכאורה שהגמרא מסתפקת בישוב שיטת ר"ל בלבד. אכן אחר העיון עולה שמשתרצה הגמרא את שיטת ר"ל בקושיות אלו מאמצת הגמרא הסבר זה אף לשיטת ר' יוחנן. בדברינו נדגים את הדברים בקושיא הראשונה ובקושיא השניה.

²⁷ עיין שיטה מקובצת להלן נ"ו, א בשם הרא"ה שבכלל דבריו כתב "ואשו למאן דאמר משום חציו וחציו ממש כחו גמור חשבינן ליה" וכן נקט הר"ח הלוי בחידושו על הרמב"ם שכנים יא "אלא הא דהוי חציו היינו משום דבאמת הדבר כן דאשו הויא חציו ממש והולכת מכחו, ועל כן שפיר חייב גם בנפשות כיון דהויא כחו ממש, והא דאצטריך למילפה מקרא הוא משום דכח אחר מעורב בה, והוי אמרינן דפטור, ובה הוא דגלי לן קרא דגם היכא דכח אחר מעורב בו ג"כ חייב והוי ליה כחו ממש, וזהו הגזירת הכתוב דאשו משום חציו" אכן בגליונות החזו"א העיר עליו "אין מובן איזה כח דוחף של האדם איכא באש, והלא הרוח מוליכתה לצד שכנגד הרוח ואין ביד האדם לשלוט ברוח אלא הולכת הרוח מתיחסת את האדם בשביל שהוא מכין את האש ומוסרה ליד הרוח וחשיב חציו וכמו זורה ורוח מסייעתו והוי חציו וזה עדיף מאסו"מ שהניחו בראש גגו דהתם יש הפסק בין מעשה אדם לכח הרוח שהרי יש כאן הנחה לזמן מועט אבל זורה ורקתא מעשה האדם בהכאתו משתתפת עם הרוח ברגע אחת".

²⁸ והוא מה שנאמר במתניתא 'פתח הכתוב בנזקי ממונו וסיים בנזקי גופו לומר לך אשו משום חציו, פתח בנזקי ממונו "כי תצא אש ... ונאכל גדיש או קמה או השדה" וסיים בנזקי גופו "שלם ישלם המבעיר את הבעירה" שעל נזקי ממונו שיצאה האש מעצמה חייב לשלם משום היותו 'המבעיר את הבעירה' כאילו הזיק בגופו. בביאור כלל הסוגיא יש להאריך הרבה עיין לפ"ש רמב"ם נזקי ממונו י"ד, ט"ו ובהגהת הגר"א להלן כ"ג, א ובמש"כ באבן האזל נזקי ממונו ב, יז ובביאור הגר"א בשו"ע סי' תיח ס"ק ל"ג ובקונטרס הביאורים (ירושלים תשס"ה סי' אכ"מ).

ב. משתרצה הגמרא שלר"ל מתניתין בדאדייה אדויי, שעל החררה משלם נזק שלם ועל מקום גחלת חצי נזק ועל שאר הגדיש פטור, שוב נסתר הכרחו של ר' יוחנן שאשו כחציו ואדרבה מעתה יש פירוש יותר פשוט למשנה שממנו עולה שאשו משום ממונו, שהרי פטורו על שאר הגדיש הוא משום ש'האי אש לאו ממונא דבעל כלב הוא', תדע שהתנא לא חייב אלא חצי נזק על נזקי גדיש. לפיכך נדרשה הגמרא לחזור ולפרש את המשנה כר' יוחנן באופן שיוכיח שאשו לאו משום ממונו הוא. על כן חזרה הגמרא ואמרה ור' יוחנן ב'דאנחי אנוחי' שבאופן זה הלא מוכח שאשו לאו משום ממונו הוא, שהרי בדאנחי אנוחי לר' יוחנן מתחייב על החררה ומקומה נזק שלם ועל שאר הגדיש חצי נזק, ומאחר שהסבר זה תואם את שיטת ר' יוחנן שאשו משום חציו שוב חוזרת משנה זו ומהווה ראיה לשיטתו מיהת שאשו לאו משום ממונו, מתוך שאין מתחייב על שאר הגדיש אלא חצי נזק ולא נזק שלם כפי שמתחייב משיטת ר"ל.

משהגענו לזה ניתן להציע הסבר נוסף לשיטת הר"ח על חיוב שאר הגדיש 'דמשונה היא'. הרמב"ם בפירוש המשנה ב, א בהסבר המונח 'שלא כדרכה' כתב 'ושלא כדרכה, הוא שיהא אותו הדבר שעשתה אינה עושה אותו אלא במיעוט או שנעשה הדבר באמצעות פעולה אחרת ולא היתה הבהמה היא הפועלת אותו הדבר פעולה ישירה, בזה חייב חצי נזק' הסברו של בעל 'קונטרס הביאורים' היה מבוסס על האופן הראשון שב'שלא כדרכה'²⁹ ועתה נראה שיש לפרש כאופן השני, שהרי גדר דברי הרמב"ם הוא שבהיות הבהמה פועלת כדרכה, ובנדון דנן מניחה את החררה בגדיש כדי לאוכלה, נמשך מזה נזק באמצעות הגחלת הדבוקה בחררה ואין הכלב הוא הפועל את הנזק בגדיש פעולה ישירה, ומה שקראו הרמב"ם 'שלא כדרכה' קראו הר"ח 'משונה היא'. לפי זה מתישבת היטב קושיתנו לעיל סעיף ג שהרי לר"ל האש המתפשטת בגדיש נמשכת מפשיעת הבעלים ולר' יוחנן היא נמשכת ממעשה הכלב שהרי האי אש לית בה ממשא לידון כממונו. כמו כן יש לישב מה שהקשינו מדוע לר' יוחנן ב'דאדייה אדויי' אין מתחייב על שאר הגדיש מיהת משום 'חציו', שמשותרת הגמרא את ההנחה שמשנתנו מתפרשת בתורת 'חציו דכלב' שוב לית ליה לר' יוחנן דין 'חציו' אלא באדם המזיק אבל בכלב נדון הדבר משום גדי 'כדרכה' ו'שלא כדרכה', ולכן כיון שאין דרכו של כלב לגרר חררה על הגדיש אין לחייבו על הנזק שנמשך ממנה שאין אומרים כן אלא בפעולות שפועלת הבהמה כדרכה ודוק.³⁰

²⁹ עיין לעיל סעיף ד אות ב.

³⁰ ובזה יש לישב את שיטת הרמב"ם בהלכות נזקי ממון ב, י"ז ע"ש בהשגת הראב"ד ובמפרשים, ושיטת הרמב"ם המבוססת על שיטת הר"ח כפי שכבר העירו האחרונים תידון במקום אחר.

ו. הקושיא ממשנת 'גמל טעון פשתן'

ת"ש גמל טעון פשתן עובר ברה"ר כו' בשלמא לר' יוחנן חציו של גמל הן אלא לריש לקיש לאו ממון בעל גמל הוא?

יש להתבונן בפירוש המשנה האם 'והדליק את הבירה' מוסב על הגמל שבעבירתו ברשות הרבים הדליק את הבירה או שמא הוא מוסב על נרו של חנווני שהפשתן דלק בו ועל ידי פשתן זה הדליק הנר את הבירה. נראה ששתי הבנות אלו עומדות ביסוד הסוגיא כפי שיבואר. תחילה נקטה הגמרא שמשנתנו מתפרשת משום 'נזקי גמלי' ולזה הקשתה בשלמא למ"ד אשו משום חציו אש זו הדולקת בבירה 'חציו דגמל הוא' וחייב נזק שלם שזה כאילו הזיק הגמל את הבירה בידיים משום חידושה דפרשת אש כפי שנתבאר, אלא למ"ד 'משום ממונו' אש זו הדולקת בבירה אינה ממונו של בעל הגמל שהרי היא באה משלהבת הנר. ודוק שלא כתב כאן הר"ח 'דהאי אש לחנווני הוא' כפי שכתב לענין חררה,³¹ שהרי כאן ודאי הוא דלא פשע החנווני בנרו ולכן אין ליחס לו את האש הדולקת בבירה.

ז. תירוץ לשיטת ר"ל

ופרק ר"ל: במסכסכת כל הבירה - פירוש 'מסכסכת' כגון 'ליחכה נירו וסכסכה אבניו' שעמד הגמל והדליק כל הבירה בסיכסוך כעין חיכוך, שנמצאת הדלקת כל הבירה כגון מקום גחלת בגדיש דלדברי הכל נזק שלם.

בהתאם לקו שנקטה הגמרא שמדובר בנזקי גמל, תירצה הגמרא לר"ל שהגמל הוא שהזיק את הבירה בחיכוכו ולכן חייב בעל הגמל על שריפת הבירה נזק שלם דהוי מעשה כדרכו. והנה לכאורה נראה שצריך להעמיד בשכסכה את כל הבירה בידיים, שהכל הוי מקום גחלת,³² לפי שאין הוא מתחייב אלא על מה שהזיק בידיים דומיא דאדייה אדויי שעל מקום גחלת חייב ועל שאר הגדיש פטור שאין זה 'אשו' כהנחת המקשן, וכן מורה לשון הגמרא "במסכסכת כל הבירה כולה".

מיהו תמיהה לי הא ע"כ אף בשלא סכסך כל הבירה כולה חייב על האש הדולקת בבירה, שהלא הפשתן הדולק שבאמצעותו הוא מסכסך את הבירה הרי הוא כגחלתו של בעל הגמל וא"כ נמצא שהאש המתפשטת בבירה באה מכח פשתנו ושפיר יש לחייבו משום 'אשו'. אלא שאם הנחה זו נכונה צריך להבין מעיקרא מאי מקשה לר"ל הא להדיא קתני שדלקה פשתנו והדליק את הבירה, היינו שהדליקה שבפשתן היא שהדליקה את הבירה ואפילו הכי לא

³¹ לעומת זאת עיין רש"י כאן.

³² עיין היטב ברש"י ד"ה 'במסכסכת' ובתוספות ורשב"א כאן.

סברה הגמרא דהוי אשו של בעל הגמל.³³ אכן יש לחלק בפשיטות, שמעיקרא הפשתן לא היווה אלא אמצעי שמכחו פשטה השלהבת שבנר לבירה,³⁴ אבל השתא שהגמל גופיה מסכסך בפשתן את הבירה נמצא שהפשתן הבעור הוא הוא שמדליק את הבירה ונעשה 'גחלת' בעל הגמל להתחייב על אשו.³⁵

אשר על כן נראה שמדובר בשלא סכסך בידיים את כל הבירה אלא שבסכסוכו הדליק את כל הבירה וחייב על האש המתפשטת משום ממונו כמו שבארנו וכן נראה לפרש את לשון הר"ח שכתב "שעמד הגמל והדליק כל הבירה בסיכסוך כעין חיכוך, שנמצאת הדלקת 'כל הבירה' כגון מקום גחלת בגדיש דלדברי הכל נזק שלם" כלומר שבתירוצו חידש ר"ל שהגמל הדליק את כל הבירה במעשה סכסוך וא"כ סכסוך הבירה הוא כהנחת גחלת בגדיש אלא שכאן מניחו כדרכו ולכן לכו"ע חייב נזק שלם על שריפת כל הגדיש, וזהו שהוסיף הר"ח 'דלדברי הכל נזק שלם' שהרי לאור מה שנתבאר בסוגיא דלעיל, לר"ל בדאנחי אנוחי חייב על שאר הגדיש נזק שלם ולרי' יוחנן לא מתחייב אלא חצי נזק משום דמשונה הוא, הא אילו היה כאורחיה³⁶ אף הוא היה מחייב על שריפת הגדיש נזק שלם ולכן בני"ד שהסכסוך הוי כאורחיה שפיר חייב נזק שלם על שריפת כל הבירה.

³³ הר"ש קלוגר בספר 'מילי דנויקין' (ירושלים תשנ"ט עמ' קעא ד"ה 'תי"ש גמל') הקשה כעין זה אלא שיסד קושיתו על הגמרא בברכות (נ"ג, א) דישאל שהדליק נר הבדלה מכותי מברכים עליו משום דאתוספת דהיתרא הוא מברך וא"כ הלא מבואר דהמדליק זה מזה יש כאן תוספת דהיתרא משלו. על פי זה הקשה "וא"כ הרי כיון דהפשתן דולק והדליק בו הבירה יש כאן תוספת אש גם מפשתן של בעל הגמל והוי אש דידיה. ואין לומר דקושייתו הוי כיון דעכ"פ מוכח שם דאיסורא נמי איתא וא"כ הכא נמי למה יתחייב בעל הגמל לבדו יתחייב נמי החנוני כיון דהוי אש שלו גם כן, אך זה אינו דהרי יש לומר דאתיא כר' נתן דאי ליכא לאשתלומי מהאי משתלם מאי א"כ הכא נמי כיון דהחנוני פטור דהוא לא פשע לכך ממילא חייב בעל הגמל הכל כיון דהאש הוי נמי שלו ומה פריך, וצ"ע בזה". ולהלן שם (עמ' קעג טור א ד"ה 'יעוד') חזר לפלפל בקושיא זו ותרצה בדרך הפלפול ע"ש. אכן נראה שיש לחלק בין גדרי אש לענין הבדלה לבין נדון דנן, שהרי לענין הבדלה דיו שיהיה בגוף האש תוספת שלא היתה בשבת ועל התוספת הוא שמברך אבל לענין נזקין הן לרי' יוחנן והן לר"ל הא פרשת אש חידשה שהאש הדולקת בגדיש היא היא אשו של המדליק אם משום שהיא חציו אם משום שהיא ממונו דאזלינן בתר המדליק או האש הראשונה וכמו שכתב הפני יהושע בסוגיין, וא"כ אין להקיש כלל מסוגיא דהתם להכא ולא קשיא מידי ודוק.

³⁴ ודמי ליקוצים דקרא שכתוב "כי תצא אש ומצאה קוצים ונאכל גדיש" כו' שהקוצים הם שאיפשרו לאש שיצאה להגיע לגדיש. ויעויין עוד בתוספות תלמיד רבינו פרץ שהעמיד באש שקפצה מהפשתן הבעור לבירה מחמת הרוח.

³⁵ עיי' פני יהושע שהאריך אף הוא להוכיח שהפשתן נעשה כגחלת בעל הגמל אלא שלדעתו אין האש הדולקת בבירה נעשית משום כך ממונו של בעל הגמל שהרי אזלינן בתר 'גחלת הראשונה' היינו הנר שהוא סיבת האש בפשתן ואזיל הפני יהושע בשיטת רש"י כמבואר למעיין בדבריו, ואף הוא בסוף דבריו חזר לומר שהפשתן נעשה 'אשו' של בעל הגמל ע"ש ודוק.

³⁶ ואף לפי מה שנתבאר לעיל סעיף ה אות ב שעל שאר הגדיש חייב משום שהוי באמצעות דבר אחר היינו דוקא כאשר הדבר הראשון חלוק מהדבר השני כגון שם שחייב על המקום גחלת משום מעשה שן ומתוך מעשה אכילתו הוא שיצא דבר אחר אבל כאן חיובו על מקום הסכסוך ועל הנמשך ממנה הכל דבר אחד הוא ועיין.

והנה לאור מה שבארנו בסגנון הסוגיא ברור מדוע נדרש הר"ח לומר שבמסככת 'לדברי הכל נזק שלם' שהרי משתרצה הגמרא את המשנה לשיטת ר"ל שוב נסתר הסברו של ר' יוחנן 'חצי גמלי', וא"כ ע"כ גם לשיטתו אפשר לפרש את המשנה ב'מסככת' כעין מה שהסברנו לעיל סעיף ה.

ח. קושית הגמרא על תירוץ זה

ואקשינן אהדין פירוקא: סיפא דקתני ואם הניח חנוני נרו מבחוץ חנוני חייב, ואי במסככת אמאי חנוני חייב הגמל הזיק בידים? ופירק: בשעמדה. ואקשינן: כל שכן אם עמדה ומסככת ודאי היא הזיקה בידים חנוני אמאי חייב?

לאור מה שנתבאר נראה שכיון שאש זו באה מכח פשתנו הבוער של בעל הגמל אע"פ שהחנוני פשע בהנחת נרו מאבראי מ"מ ודאי שיש לחייב את בעל הגמל על הכל שהרי ממונו הזיק, הן בסכסוך והן בהתפשטות אשו בבירה. מעתה לשון הגמרא 'אי הכי מתפרשת כך, אי אמרת בשלמא בהיות האש הדולקת בבירה מחמת שלהבת הנר שפיר חייב החנוני בהניח נרו מאבראי שהרי פשיעתו גרמה לכך שאשו ידלק בבירה, אלא אי אמרת שבמסככת הבירה עסקינן אינו חייב כל עיקר.

תירוץ הגמרא 'בשעמדה' וההערה 'עמדה וסכסכה', כ"ש דחנוני חייב ובעל הגמל פטור, צריכים ביאור, וכתב רש"י: "עמד הגמל במקומו וסכסך את כל הבירה שהיתה חבילתו גדולה כנגד כל הבירה, והגמרא לא שבה לאסוקי למילתיה ופרכיה. כל שכן - שהיה לו למהר ולנהגה שלא תסכסך" לפי דבריו 'עמדה' עניינו עמדה ולא הילכה כדרכה ברשות הרבים ובעומדו במקומו סכסך את כל הבירה ועל זה תמהה הגמרא שכ"ש שהיה לו לבעל הגמל למהר ולהנהיגה משם וכיון שלא עשה כן הוא הזיק בסכסוך גמלו. ולכן העמידה הגמרא שלעולם בשעמד הגמל במקומו וסכסך את הבירה כולה שהיתה חבילתו גדולה כנגד כל הבירה אבל עמידתו באה לו משום הטלת מי רגלים ושוב אי אפשר היה למהר ולהנהיגו משום שלא יסכסך בעמידה זו והוי אנוס ומעתה האחריות נופלת על מי שפשע.

אכן נראה שיש לפרש באופן אחר. הגמרא תרצה תחילה 'במסככת' ועל זה תמהה שא"כ חנוני אמאי חייב ועל זה תרצה 'בשעמדה' וסבר המקשן שענינו 'עמדה ומסככת' כשהמונח 'עמדה' משמש כפועל עזר הבא להדגיש את עצם עניינה בהיותה מסככת כמו 'עמד ואמר' 'עמדו ואשמעה' 'עמד וגנזו' 'עמד והצילו' 'עמד וכיתתו' וכיוצא"ב הרבה, ולזה תמהה הגמרא כ"ש שיתחייב בעל הגמל שאם במסככת דרך הילוכה חייב בשעמדה לסכסך ודאי דהוי פעולת גמל ויתחייב, ולזה תרצה הגמרא שלא בעמדה ומסככת עסקינן אלא בשעמדה להטיל ממי רגליה ובעמידה זו הדליקה הבירה ולא בסכסוך כלל עסקינן, ודוק שלפי זה עמדה ומסככת' ו'עמדה להטיל מי רגלים' מנוגדים זה לזה מה שאין כן לפירוש רש"י שלעולם בסכסוך מיירי אלא השאלה היא רק באילו נסיבות סכסכה אבל לפי המבואר עיקר תירוץ של ר' הונא בר מנח לא בא אלא להעמיד את המשנה באופן אחר, ובוה מדויק

שנקט לשון 'הכא במאי עסקינן' שהוא תחילת אוקימתא חדשה אחר שהגמרא אמרה קודם לכן הב"ע במסכסכת. וכן מבואר בר"ח שפירש 'ופרקין אנוסה בשעמדה להטיל מי רגלים ולא סכסכה". מגמת הגמרא בהערה זו 'עמדה ומסכסכת' איננה אלא להכין את הרקע להסבר חלופי לעמדה שלא מדובר בעמידה לסכסך אלא בעמידה להטלת מי רגלים ואם איתא שאף בעמידה זו היא מסכסכת לא היתה הגמרא צריכה את כל האריכות אלא היתה יכולה לומר בפשטות כגון שעמדה להטיל מי רגלים וסכסכה, אבל לפי מה שפירשנו אתי שפיר טפי שהרי בסתירת השאלה ע"כ חייבים לומר שלא מדובר בסכסוך.

ט. תירוצו של ר' הונא בר מנוח

ופרקין: אנוסה שעמדה להטיל מים ולא סכסכה רישא בעל גמל חייב דלא איבעי ליה לאפושי בטעינה דליעול בגו חנותא למיחך בדליקתא ודמי כמאן דאפיק תורא דמינטר ואזיק דחייב מ(א)ן דאפקיה, סיפא חנוני חייב דלא איבעי ליה לאנוחי נרו מאבראי וכיון דאנחיה הוא ברא הזיקה.

מלשון 'הב"ע' שנקטה הגמרא מדויק שעתה חוזרת הגמרא ומעמידה את המשנה באופן אחר מ'מסכסכת' וכמו שנתבאר. מיהו יש לדקדק מדוע נדרשה הגמרא לחזור ולומר רישא כו' כמו שהוקשה לתוספות.³⁷ והנראה כמו שכתבנו לעיל שכאן חזרה הגמרא ופירשה את המשנה באופן השני ששוב אין אנו דנים על הנזק משום היותו 'מעשה גמלי' אלא משום פשיעת הבעלים, אע"פ שהאש לאו דבעל גמל הוא מ"מ הוא מתחייב על נזקה מחמת פשיעתו והוא מה שפירש הר"ח "ודמי כמאן דאפיק תורא דמינטר ואזיק דחייב מ(א)ן דאפקיה" היינו ששילוח טעון מרובה של פשתן ברשות הרבים שנכנס לחנות ודלקה בנרו של חנוני ובכך הדליק הנר את הבירה כמוהו כמי שהוציא שורו השמור של חבירו ואזיק שהמוציא חייב אע"פ ששור חבירו הוא שהזיק.³⁸ הסבר זה לא יכול היה להאמר כל עוד נקטה הגמרא שהחייב הוא משום 'מעשה גמלי' הן לר' יוחנן והן לר"ל, אבל משתלטה זאת הגמרא בפשיעת בעלים הרי הן לר' יוחנן והן לר"ל אנו זקוקים לפרש שזה כמוציא שורו של חבירו שהרי אין לדון פשיעה זו של בעל הגמל כימבעירי מפני הוא לא פשע בגורם שהדליק את הבירה ולכן אי אפשר לדון את האש המתפשטת בבירה כ'אשו'. אכן אין להעמיד תירוץ זה כדעת ר' יוחנן אלא למאי דאסיקנא "דמאן דאית ליה משום חציו אית ליה משום ממונו" שכשם שמשום שפשע ולא גדר בפני אשו מתחייב על נזקה כשורו דלא טפח באפיה כך הפושע שהוציא אשו של חבירו חייב עליו כמי שמתחייב על הוצאת שור חבירו. נמצאנו

³⁷ עיין נחלת דוד מה שכתב על דבריהם.

³⁸ עיין להלן נ"ה, ב "הוציאוה ליסטים ליסטים חייבים" ולהלן שם נ"ו, ב "פשיטא, כיון דאפקוה קיימא לה ברשותיהו לכל מילי" ואסיקנא שם "אמר ליה אביי לרב יוסף: הכישה אמרת לן, ולסטים נמי דהכישה" היינו שהכישוה ובכך הוציאוה ולא יצאה מעצמה ולכן אע"פ שלא קיימא ברשותיהו לענין גזילה ואונסים מתחייבים על נזקה, ודלא כפירוש רש"י (ד"ה 'וליסטים') ותוספות (ד"ה 'וליסטים') והרשב"א שם מיהו עיין חידושי הראב"ד (מהד' הר"ש אטלס עמ' קמז ובהערה ד שם).

ביאור שיטת הר"ח בדין הכלב שנטל חררה וגמל טעון פשתן

למדים שתירוץ זה נאמר הן לשיטת ר"ל והן לשיטת ר' יוחנן ומעתה אין משנה זו ראייה לא למ"ד משום חציו ולא למ"ד משום ממונו.

בענין חיוב החנווני שהניח נרו מבחוץ כתב הר"ח: "סיפא חנוני חייב דלא איבעי ליה לאנוחי נרו מאבראי, וכיון דאנחיה הוא ברא (=בחוץ) הזיקה" היינו שזה כמי שהניח שורו בחוץ ומשום כך הגיע ממנו נזק. נמצא שעיקר עניינה של משנה זו הוא בפשיעת מי הדליק הנר את הבירה ותלתה זאת המשנה במיקומו של הנר, אם היה הנר בתוך החנות כי אז תולים את הפשיעה בבעל הגמל שאילולי הרבה במשוי לא היה הפשתן נכנס לחנות, ואם הניח החנווני נרו מחוץ לחנות תולים בו את הפשיעה שאלמלא הוא לא דלקה פשתנו של בעל הגמל ולא היתה הבירה נדלקת.